

SAMSUN'DA OSMANLI DÖNEMİ ÂSÂR-I ATİKA ARAŞTIRMALARI (1863-1911)*

*Bilgehân ŞAHİN***

ÖZ

Çalışmanın inceleme sahası olan Samsun XIX. ve XX. asırlarda hızla gelişmeye başlamış ve şehirdeki imar faaliyetleri sonucunda birtakım arkeolojik bulgular elde edilmiştir. Bu sayede kente arkeolojik anlamda bir ilgi oluşmuş ve bu zamanla yabancı elçiliklerin de dikkatini çekmiştir. Ayrıca yerli araştırmacılar da define ve eski eser çıkarmak adına birtakım girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti bunlara yayınladığı kanunlar ekseninde bir çözüm yolu aramıştır. Bu makalede arkeolojik yerler, bulgular ve araştırma yapan kişilerden örnekler verilerek Osmanlı Devleti'nin Samsun örneğinde âsâr-ı atika hakkında ne tür gelişmelerin yaşandığı ve bunların sonuçları ele alınmıştır. Bu yapılırken birinci el kaynaklar olan Osmanlı arşivleri ışığında diğer araştırma eserleri incelenerek bir sonuca varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Âsâr-ı atika, Nizamnameler, Müzecilik, Samsun.

OTTOMAN PERIOD ASARI ATIKA RESEARCHES IN SAMSUN (1863-1911)

ABSTRACT

The city of Samsun, which serves as the research focus of this study, had significant growth during the 19th and 20th centuries. Consequently, various archaeological discoveries were made as a direct outcome of the city's construction endeavors. Consequently, the city's archaeological significance garnered attention from international embassies as time progressed. Furthermore, local researchers have also undertaken endeavors to excavate valuable artifacts and antiques. The Ottoman Empire endeavored to find resolutions to these issues in accordance with the legislation it promulgated. This article aims to address the advancements pertaining to asar-ı atika (ancient artifacts) in the region of Samsun within the context of the Ottoman Empire. These developments will be explored through the examination of archaeological sites, findings, and the individuals involved in research activities. The study will shed light on the outcomes and implications of

* *Gönderim Tarihi: 04.07.2023. Kabul Tarihi: 01.08.2023.*

** *Dr., Karadeniz Mah. Dıvıçioğlu Sok. Deniz Ap. No:3 İlkadım SAMSUN, bilgehansahin123@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3075-8974.*

these developments. By analyzing primary documents from the Ottoman archives, this study aims to draw a conclusion by considering existing research efforts.

Keywords: Ottoman State, Âsâr-ı atıka, Regulations, Museology, Samsun.

Giriş

Günümüz Türkçesine eski eserler şeklinde çevrilmesi mümkün olan “âsâr-ı atıka” konusu tarih boyunca insanların zihnini meşgul etmiş bir meseledir.¹ Bu konudaki ilk çalışmaların antik Yunan’da başladığı kabul edilmektedir. Arkeoloji biliminin de bir nevi merkezi olarak kabul edilen bu bölgedeki ilk müze Atina Akropolünde kurulmuştur. İlk zamanlar eski devirlere ait eserlerin toplanması ve başta tapınak ile manastırlar olmak üzere belirli yerlerde teşhir edilmesi şeklinde gerçekleşen bu faaliyet toplumda değerli bir uğraşı olarak karşılık bulmuştur.² Modern anlamda müzecilik girişimleri ise Rönesans hareketlerinden sonra İtalya’da zengin ve asilzade ailelerde ortaya çıkmıştır. Bu kişiler eski eserleri toplayıp biriktirmiş ve bunları halka göstermek için evlerinde “museo” ya da “galeri” adı verilen yerler vücuda getirmiştir.³ XVI. yüzyıldan sonra Avrupa’nın diğer ülkelerine de yayılan eski eser toplayıcılığı özellikle Doğu Akdeniz limanlarına yönelmiştir.⁴ Avrupa’da Rönesans’tan sonra gelişen “antikite” hareketinin eski Yunan ve Ön Asya uygarlıklarıyla ilgilenmesi sonucunda bu durum gerçekleşmiştir. XVII. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere’nin Oxford şehrinde açılan müzede antik Yunan, Roma ve ön Asya uygarlıklarına ait eserler sergilenmiş ve bunu 1750 yılında Fransa’da açılan Lüksemburg ve 1793 yılında açılan Louvre müzesi takip etmiştir.⁵ XIX. yüzyılda Avrupa’nın birçok bölgesine yayılan eski eser merakı önceliğini

¹ 1874 yılında ilan edilen Âsâr-ı Atıka Nizamnamesine göre eski zamanlardan kalma her türlü eşya eski eser sınıfına girmektedir. *BOA, A.}DVN. MKL, Defter No: 12, s. 5.*

² Erdal Taşbaş, “Osmanlı’da Eski Eser Korumacılığı ve Bir Örnek: Osman Hamdi Bey’in Side’ye Bir Göçmen İskânını Engelleme Çalışmaları”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C: X, S: 2, Çorum 2017, s. 1317.

³ Şükür Ünar, “Osmanlı Devletinde Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Gelişimi”, *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, C: II, S: 8, 2019, s. 68.

⁴ Emel Erten, “Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Arkeolojiye Bakış Açıları”, *Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, Ankara 2023, s. 22.

⁵ Hüseyin Muşmal, “Anadolu’nun İlk Eski Eser (Arkeoloji) Müzesi: Konya Âsâr-ı Atıka Müzesinin Kuruluşu” *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 1, 2009, s. 122.

Osmanlı topraklarına yöneltmiştir.⁶ Bu asırda hem Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısında almış olduğu yenilgiler hem de Osmanlı devlet adamlarının meseleye karşı ilgisizlikleri buna sebep olmuştur.⁷

Mevcut araştırmalara göre Osmanlı Devleti'nde arkeolojik anlamda ilk kazı izni Sultan Abdülmecid zamanında (1839-1861) 1843 tarihinde alınmıştır.⁸ Modern anlamda müzecilik faaliyetleri ise 1846 yılında başlamıştır. Tophane-i Amire Müşiri Ahmed Fethi Paşa'nın öncülük ettiği bu girişim Topkapı Sarayının girişinde bulunan eski bir Bizans kilisesi olan Aya İrini'de vücut bulmuştur. Burada İstanbul'un fethinden itibaren eski harp malzemeleri ve antika silahların korunduğu bilinmektedir.⁹ “Mecmua-i esliha-i atika” olarak düzenlenen bu sergi bir nevi silah müzesi olarak teşkil edilmiştir. Müze olarak bu yerin seçilmesinde eski bir eser olmasının yanında buranın camiye çevrilmeyip depo olarak kullanılması da etkili olmuştur. Daha sonra “mecmua-i âsâr-ı atika” ile birleştirilen bu sergi İskender, Roma ve Bizans eserlerinin de teşhir edildiği bir yere dönüşmüştür. İdari örgütlenmesi olmaksızın 23 yıl faaliyet gösteren bu müzeye Sultan Abdülaziz zamanında (1861-1876) 1869 yılında İngiliz asıllı Edward Goold müdür olarak atanmıştır.¹⁰ Aynı müze müdürü Goold Batı Anadolu'da önemli bir antik yerleşim merkezi olan Kyzikos'a gitmiş ve buradaki arkeolojik bulguları İstanbul'daki müzeye getirmiştir.¹¹ Daha sonra bu müzede Pio Francesco Carlo Terenzio ve Philipp Anton Dethier görev yapmıştır.¹² Burası Önceleri Atikhane, Müze-i Şahane, Müze-i Amire, Müzehane-i Osmani olarak isimlendirilen bu yer Müzehane-i Hümayun ya da kısaca Müze-i Hümayun olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma Osmanlı müzeciliğinin yerleşmesi ve yurt sathına yayılması anlamında önemli bir adımdır.¹³

⁶ Gürsoy Şahin, “Osmanlı Döneminde Selanik Vilayetinde Eski Eserler ve Müze Kurulmasına Yönelik İlk Adımlar (1869-1912)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXXVI, S: 1, 2021, s. 336.

⁷ Sıdika Tamtürk-Bayram Bayraktar, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Efes Harabeleri'nin İngiltere'ye Götürülmesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Izmir Democracy University Social Sciences Journal Idusos*, C: II, S:1, 2019, s. 53.

⁸ Halit Çal, “Osmanlı Devletinde Asarı Atika Nizamnameleri”, *Vakıflar Dergisi*, C: XXVI, Ankara 1997, s. 391.

⁹ Muşmal, agm., s. 122.

¹⁰ Frederic Hitzel, “Osmanlı Arkeolojisinin Başlangıcı Osman Hamdi Bey”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, C: XLVII, İstanbul 2015, s.38.

¹¹ Engin Çağman, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kyzikos Kazıları”, *Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, Balıkesir 2021, s. 96.

¹² Meltem Begüm Saatçı Ata, “Müze-i Hümayun Müdürü Dr. Philipp Anton Dethier'nin Osmanlı Maarif Nazırları Dönemindeki (1872-1881) Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Belgi Dergisi*, C: XXI, S: 1, 2021, s. 459.

¹³ Muşmal, a.g.m., s. 125.

1869 yılında ilk defa Osmanlı Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi neşredilmiştir. Osmanlı Devleti 1874,1884 yıllarında âsâr-ı atıka hakkında iki tane daha nizamname yayınlamak üzere yürürlüğe koymuş ve bu sayede arkeolojik bilincin gelişmesine hizmet etmiştir. Bununla birlikte 1874 yılında yürürlüğe giren nizamname bir geri adım olarak değerlendirilmektedir. Zira burada âsâr-ı atıka kapsamına giren eserlerin Osmanlı ülkesi haricine çıkarılmasına izin verilmiştir. 1881 yılında Müze-i Hümayunun başına bu alanda yetkin olan Osman Hamdi ve kardeşi Halil Edhem Beylerin getirilmesiyle bu konuda önemli adımlar atılarak tarihi eserlerin muhafazası anlamında bir dizi tedbir alınmıştır. Bu tedbirlerin başında 1884 nizamnamesi gelmektedir. Burada yurt dışına çıkarılan arkeolojik eserlere sıkı bir denetim getirilmiş ve bu eserlerin Osmanlı ülkesinde kalması yönünde kararlar alınmıştır. Yaklaşık bir asır yürürlükte kalan bu nizamname yabancı devletlerin tepkisini çekse de Osmanlı yetkilileri bu konuda kararlı adımlar atmışlardır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde 1869 yılında yayınlanan Âsâr-ı Atıka Nizamnamesinden önce eski eserler meselesi bir fıkıh konusu olarak değerlendirilmiş ve buna İslam hukuku çerçevesinde çözüm aranmıştır. Buna göre elde edilen arkeolojik bulgu İslami olan ve olmayan olarak ikiye ayrılmıştır. Eğer bulunan arkeolojik malzemenin üzerinde İslami bir alamet varsa (besmele, kelime-i tevhid, hilal vb.) bu “lukata” yani bulunmuş mal olarak değerlendirilmiştir. Buna göre ilan edildiği halde sahibi ortaya çıkmazsa ve bulan fakir birisi ise bu mal ona verilirdi. Aksi takdirde devlet hazinesine kalırdı. Şayet bulunan eşya üzerinde gayrimüslimlere ait işaretler varsa (haç, suret, Grekçe ve Latince yazılar vs.) bu sefer humsu yani beşte biri beytülmale aktarılırdı. Geriye kalan beşte dörtlük kısım ise arazi sahibine aittir. Ancak sahibi ve mirasçısı yoksa o zaman devlet hazinesine gönderilirdi.¹⁵ Arazinin maliki yoksa “miri” olarak nitelendirilen devlete ait bir yer değilse o zaman beşte biri devlet adına alındıktan sonra geriye kalanı onu bulan şahsa verilirdi. Fakat bunu elde etmek için Osmanlı tebaası olmak şarttır. Bu durumun istisnası define arayan kişinin padişahın izin alması durumunda yaşanırdı. Bu sefer kendisine hangi koşullar ve miktarda izin verildiyse ona göre muamele görürdü. 1858 yılında kabul edilen ceza kanunnamesinde ise dini ve abidevi mahiyette olan eserlere zarar veren kişilerden bir ile on mecdiye altınına denk gelen bir para cezası

¹⁴ Rüstem Aslan, “Atina’da Ne oldu? ‘Priamos Hazineleri’ ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu”, *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, “2018 Troya Yılı” Özel Sayısı, 2019, s. 11.

¹⁵ Ali Sönmez, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Politikası (1839-1868)”, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, C: V, S. 52, 2021, s. 2947.

istenmiştir. Ayrıca kanunnameye bir aydan bir yıla kadar varabilen hapis cezası da öngörülmektedir.¹⁶

Bu çalışmanın inceleme konusu olan Samsun bağlamında âsâr-ı atıka faaliyetleri daha önce müstakil olarak çalışılmamış bir sahadır. Samsun, Amisos hazineleri, Amazonlar, Pontus krallıkları, Antik Yunan kolonileri, Roma ve Bizans devri harabeleri ile önemli bir mevki oluşturmuştur.¹⁷ Kentin eski şehir çekirdeği zamanla ikiye ayrılmış ve “kâfir Samsun” ile “Müslüman Samsun” olarak adlandırılmıştır. Bu şekilde Müslüman Samsun kurulduktan sonra şehirde Selçuklu, Danişmendli, Beylikler ve Osmanlı dönemleri yaşanmıştır.¹⁸ Osmanlı'nın XIX. yüzyılda şehre ve civarına arkeolojik anlamda yerli ve yabancı çevrelerde bir ilgi oluşmuştur. Bu durum şehrin arkeolojik bulgular bağlamında birçok esere ev sahipliği yapmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başlarında Samsun'da elde edilen âsâr-ı atıka kapsamındaki arkeolojik bulguların nasıl değerlendirildiği ve devlet adamları tarafından konuya ne şekilde bir çözüm yolu bulunduğu incelenecektir. Ayrıca Osmanlı'da yayınlanan kanunlar ve nizamnameler analiz edilecek ve Samsun bağlamında bunun uygulanma zemini irdelenecektir. Bu yapılırken Osmanlı arşivlerindeki belgeler ve raporlar ekseninde konu ile ilgili diğer araştırma eserleri olan makale ve tezler tahlil edilecektir. Bu suretle Osmanlı dönemi arkeolojik çalışmalar ve Samsun kent tarihine ışık tutmak hedeflenmektedir.

1.Samsun'da Elde Edilen Âsâr-ı Atıkaya Ait Bulgular

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Samsun hızlı bir gelişim göstermiştir. Şehirde artan nüfusa paralel olarak birçok yeni bina, yol, cadde ve köprü yapılması gibi faaliyetler artış göstermiştir.¹⁹ Yolların ve geçitlerin düzenlenmesi, yeni yerleşim yerlerinin açılması gibi imar faaliyetleri esnasında antik çağdan kalma bazı arkeolojik bulgular ele geçirilmiştir. Bunların başında “meskûkât” olarak adlandırılan sikkeler gelmektedir. Samsun'un İlkçağda oldukça önemli bir kent olup burada özellikle Helenistik dönemde ticaretin gelişimi sonucu birçok sikke darp edildiği bilinmektedir.²⁰ Nitekim 5 Kasım 1863 tarihli bir vesikada Samsun-Amasya yolu düzenlenirken Samsun'a 5 km. mesafede bir yerde yapılan kazıda on beş adet altın sikke ile bir tane altın yüzük

¹⁶ Hüseyin Karaduman, “Belgelerle İlk Türk Asarı Atıka Nizamnamesi”, *Belgeler*, C: XXV, S: 29, Ankara 2004, s. 75.

¹⁷ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904*, Haz. Kudret Emiroğlu, C: XXII, Ankara 2009, s. 87-88.

¹⁸ İbrahim Tellioglu, “Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik”, *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun 2012, s. 33-50.

¹⁹ *BOA*, Y.PRK. AZJ, Defter No: 18, s.75; *BOA*, İ.ŞD, Defter No: 27, s.1265; *BOA*, A.}MKT. MHM, Defter No: 274, s.45, Defter No: 296, s.76; *BOA*, Y.PRK. UM, Defter No: 19, s.103; Kemal Vehbi Gül, *Samsun ve Samsun Belediyesi*, Nüve Matbaası, Samsun 1977, s. 35.

²⁰ Sümer Atasoy, *Amisos Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Samsun 1997, s. 87.

bulunmuştur. Bulunan sikkeler ve yüzük il meclisine getirilmiş ve burada her biri tartılmıştır. Takriben 1,5 dirhem ağırlığında²¹ ve 55 ayarda olduğu tespit edilen sikkelerin o devrin Osmanlı parası karşılığı olarak da 70-80 kuruş civarına denk geldiği anlaşılmıştır. Osmanlı yetkilileri bu altınların bulunmasını bir “fâl-i hayr” yani hayırlı bir iş olarak görmüşler ve belki daha fazla buluruz düşüncesiyle bu bölgede birçok kazı ve araştırma yapmışlardır.7 Kasım 1863 tarihli konuyla ilgili bir başka es-Seyyid Ali Rıza (Samsun müfettişi) imzalı bir yazıda ise “mahall-i mezkûr kimesnenin uhdesinde olmayub cadde-i umûmiye dâhilinde bulunduğundan civâr ve etrâfı birkaç gün hafır olunduktan sonra terk olunmuş ise de bu altınların şâyed daha ziyâdece mâl-i medfûna bir nişâne olması memûlüyle tekrâr taharrî ettirilmekte idüğü” denilerek altınların bulunduğu arazinin kimsenin toprağı olmadığı belirtilmiştir. Bundan dolayı hala kazıların devam ettiği söylenmiştir. Teftiş memuru Ali Rıza Efendi’den gelip Meclisi Valaya gönderildiği bildirilen 23 Kasım 1863 tarihli mazbatada ise bu altınlar ve yüzük hakkında nasıl bir muamele yapılması gerektiği açıklanmıştır. Burada şöyle denilmektedir:

Bunların meskûkât-ı atfika-i gayr-i müslimeden olduğu ve mezkûr yüzük dahî âsâr-ı makbûleden idüğü anlaşılmış olmasına ve böyle kimsenin taht-ı tasarrufunda olmayan bir mahalde zuhûr eden meskûkât ehl-i İslâm ile mevsum değilse zammı ihrâc olunub bâkîsinin bulan kimselere verilmesi usûl-i meşrûası iktizâsından ve bu makûle zammının ihrâc ve tenzili iktizâ eden meskûkât-ı atfikanın kâmilen sâhiblerine verilmesi dahî geçende müteallık buyurulan emr u fermân-ı merâhim unvân-ı cenâb-ı pâdişâhî mücebince ittihâz olunan usûl icâbından bulunmasına binâen işbu yüzük ve meskûkâtın cânib-i hazîneye irsâliyle vezn u ayâr edilerek bedeli her ne mikdâra bâliğ olur ise mahallî mâl sandığına icrâ-yı havâlesi ve cümlesinin hazîne-i hassa-i şâhânede hıfz ettirilmesi husûsunun Mâliye nezâret-i celilesine bildirilmesi ve bedel-i mezkûrun usûl-i meşrûa-i meşrûha beyân ve tefhîm ile bunları bulan kimselere taksim ve itâ verilenlerinden alınacak makbûz senedinin bu tarâfa irsâl ve isrâ kılınmasının...²²

Belge, Osmanlı Devleti’nin âsâr-ı atika hakkında uyguladığı kanunun bir nevi özeti kabul edilebilir. Burada bulunan sikkelerin “âsâr-ı atika-i ecnebiyeden” yani “gayrimüslim yabancılara” ait olduğu belirtilmiştir. Osmanlı Devleti’nde bulunan eserlerin İslami devre ait olup olmadıkları önemli bir ayrıntı olduğundan bu husus belirtilmiştir. Elde edilen sikkeler ve yüzük belirli

²¹ Dirhem: Osmanlı Devleti zamanında okkanın dört yüzde birine denk gelen ağırlık ölçüsü olup, 3,148 gram etmekteydi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: I, İstanbul 2004, s. 454.

²² BOA, İ. MVL, Defter No: 497, s. 22489.

bir şahsın arsasında olmadığı ve İslami bir devre karşılık gelmediği için ölçülüp tartılarak hazinece bir bedel biçilmesi ve yerel mal sandığına gönderilmesi istenmiştir. Ancak bu sikkelerin fazlalık miktarın çıkarılıp, fiyatında bir indirimle gidildikten sonra bulan kişilere verilmesi kararı alınmıştır. Yani devlet hazineye gönderilmek üzere bir miktar para almış ve geri kalan kısmını bulanlara iade etmiştir. Bu işin resmî bir surette olması için senet de alınmış ve böylece durum tescillenmiştir.

12 Mart 1874 tarihli bir belgede ise bezirgân Bodos'un Samsun'dan getirmiş olduğu 27 adet altından bahsedilmektedir.²³ Bu altınların “meskûkât-ı atîka” dan (eski sikkelerden) oldukları gerekçesiyle el konulduğu belirtilmiştir. Altında devlet yetkililerine ait on adet mühür bulunan belgenin devamında şu ifadeler geçmektedir:

Meskûkât-ı mezkûre bi'l-celb müze müdürüne muâyene etdirildikde bunlardan üç tanesinin müzede teşhîr olunmak üzere mübâyââsı iktizâ edeceği ifade olunmuş ve beherinin beşlik akçe ile altmış birer kuruşa merkûm ile pazarlık olunarak mezkûr üç adet altın bi't-tevkîf müdür-i mûmâileyhe teslim kılınmış olduğundan bunların semen-i mecmûu olan yüz seksen üç kuruşun senedi makbûz ahzıyla merkûma tediyeye ve muâmele-i lâzimesi icrâ olunduktan sonra sâhibine teslim olunmak üzere kusûr yirmi dört adedinin dahî emânet-i müşârunileyhâya iade buyurulması bâbında emr u fermân hazreti veliyyu'l-emrindir.²⁴

Belgede 27 adet altın sikkenin müze müdürüne gönderildiği bunlardan üç tanesinin müzede sergilenmek üzere satın alınması kararına varıldığı belirtilmektedir. 183 kuruşa satın alınan üç tanesinin müze müdürüne verildiği ve geriye kalan 24 adet altının ise sahibine iade edildiği anlaşılmaktadır. Belgede Bodos'un bulduğu altınlara dair devletin hiçbir karşılık istemediği görülmektedir. Bu durum 1869 yılında çıkarılan Asarı Atika Nizamnamesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu nizamnamede eski eser kapsamına giren eşyayı çıkarma konusunda ehliyetli olanların masraf ve ücretlerinin devlet hazinesinden karşılanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu kimselere resmî bir görev verilerek bu şekilde kaydedilmeleri de söz konusudur.²⁵

Samsun'un XIX. yüzyılda bataklıklar ve sazlıklarla çevrili bir şehir olduğu ve kentte yapılan imar faaliyetleri sırasında buraların doldurularak kurulma yoluna gidildiği bilinmektedir. Bu sayede şehir hem kötü görü-

²³ Belgede geçen bazirgan tabiri ticaret ehli, tacir manasında olup, ilk zamanlar sadece gayrimüslimler için kullanılmış, sonraları ise ticarete halkı aldatan kimseler için bu kelime tercih edilmiştir. Pakalın, *a.g.e.*, s. 183.

²⁴ BOA, MF. MKT, Defter No: 17, s. 93.

²⁵ Çal, *a.g.m.*, s. 395.

nümden kurtuluyor hem de yeni iskân yerleri vücuda geliyordu.²⁶ Bu işlemler yapılırken İlkçağın önemli kentlerinden olan Samsun'da âsâr-ı atıka türünden bazı objeler bulunmaktaydı. Nitekim 22 Mart 1892 tarihli bir kayıta Samsun'da bulunan gümüş bir sikkeden bahsedilmektedir. Trabzon Vilayetine gönderilen belgede konu şöyle ifade edilmiştir:

Samsun kasabası civârında bulunan bataklıkın ameliyât-ı imlâiyesi sırasında âsâr-ı atıkadan olarak zuhûr eden bir aded gümüş sikkenin gönderildiğine ve orada sûret-i mükemmelede hafriyât icrâ etdirilecek olsa daha birtakım âsâr-ı mühimme-i atıkanın zuhûr etmesi memûl idüğüne ve sâireye dâir vârid olan... tahrîrât-ı aliyye üzerine Maârif Nezâret-i Celilesiyle bi'l-muhâbere alınan cevâbda mahall-i mezkûrda hafriyât icrâsına hâlen imkân ve istitâat-ı mâliye müsâid olmadığından şimdilik bundan sarf-ı nazarla esnâ-yı ameliyâtda zuhûr eden parçaların bundan böyle tesâdüfen zuhûru melhûz bulunan her dürlü âsâr-ı atıkanın hüsn-i muhâfazasına i'tinâ olunması ve o miyânede Müze-i Hümâyûn'da teşhîre şâyân şeyler bulunduğu sûrette sâlimen Dersâadet'e irsâl ve eşyâ-yı âdiyenin mahallinde hıfz edilmesi...²⁷

İncelediğimiz belgede bataklıkın doldurulması sırasında bir tane gümüş sikkenin bulunduğu ve burada daha dikkatli bir kazı yapılırsa çok daha fazla tarihi değer taşıyan eserin bulunacağı belirtilmektedir. Ancak Maarif Nezaretinden gelen cevapta yeni bir kazı için maliyenin müsait olmadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte şehirde yapılan kazı esnasında elde edilen âsâr-ı atıkanın güzel bir şekilde korunması ve Müze-i Hümayun'da sergilenmeye layık olanların İstanbul'a gönderilmesi, geri kalanının da yerinde muhafaza edilmesi istenmektedir. Bu belgede de zamanla âsâr-ı atıka konusunda devletin duyarlılığının arttığı ve artık onları koruyarak muhafaza altında tutmak gayesi güttüğü görülmektedir.²⁸ Antik Çağ'da Samsun'da MÖ. IV. yüzyıldan MÖ. II. Yüzyıla

²⁶ BOA, C. NF, Defter No: 13, s. 606; BOA, ML. EEM, Defter No: 159, s. 49; BOA, DH. MKT, Defter No: 1742, s. 33, Defter No: 1892, s. 58; BOA, MF. MKT, Defter No: 143, s. 24; Tarih Baki Sarısakal, *Samsun Belediye Tarihi*, Samsun 2007, s. 179.

²⁷ BOA, DH. MKT, Defter No: 1934, s.116.

²⁸ Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde farklı bölgelerde benzer kararlar aldığı ve âsâr-ı atıka kapsamına giren eserlere sahip çıkarak bunları İstanbul'daki müzeye gönderdiği görülmektedir. Nitekim 1899 yılında Rodos'tan Mısır'a giden vapurda Antik Yunan'a ait arkeolojik anlamda birçok eser bulunduğu ve bu durumdan haberdar olan Osmanlı yetkililerinin vapurdaki eşyaya el koyarak onları Müze-i Hümayuna aktardığı anlaşılmaktadır. Zeynep Emel Ekim, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Kaçakçılığının Ortaya Çıkışı ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Eski Eser Kaçakçılığı ile İlgili Bazı Maddeler" *Taç-Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi*, S: 8, 2016-2017, s. 63; takriben aynı yıllarda (1893) Gediz kazasında yerli Müslüman ahali tarafından tarihi değer taşıyan bir sikke bulunmuştur. Altın sikke Uşak'ta bir gayrimüslime satılmak üzere iken hükümet yetkilileri tarafından olaya müdahale edilerek sikkeye el konulmuştur. Biray Çakmak, "Osmanlı

kadar gümüş sikkelerin basıldığı ve bu sikkelerin 5,6 gram ağırlığında ve Pers sistemine yakın bir şekilde tasarlandığı bilinmektedir.²⁹ Belgedeki bulunan gümüş sikke de muhtemelen bu devre ait olmalıdır.

Samsun'da yerli halkın yapmış olduğu kazılar sonucunda ele geçen arkeolojik eserler de kayıtlara yansımıştır. Bu durumda devlet bu eserlere sahip çıkıp, İstanbul'da kurulan müzeye nakledilmesini istemiştir. Bu suretle milli servet değerinde olan eserlerin zayi olmasını önlemeye çalışmıştır. Nitekim Hançerli Mahallesi sakinlerinden İspirli Yusuf Ağa adlı bir kişi 1891 yılında Kara Samsun mntkasında taş çıkarırken âsâr-ı atıkadan olarak 42 kıyye ağırlığında altın bir kazan bulmuş, ancak antika kıymetindeki kazanı Yunan konsolosu Borgobos Kostaki'ye emanet olarak vermiştir. Hadise basına da yansımıştır. Zira Sabah gazetesinin 6 Aralık 1892 tarihli nüshasında şöyle bir bilgi bulunmaktadır:

Bundan iki sene mukaddem Samsun'da icrâ ettiği hafriyât esnâsında kırk iki kıyyelik bir altın kazgan bulan bir şahıs mezkûr kazganı mahall-i mezbûr Yunan konsolosuna teslim ettiği hâlde bir müddet sonra vâki' olan mürâcaatında mûmâileyh konsolos kazganın kendüsünde olmadığını beyân eylemekte olduğundan bahisle mûmâileyh hakkında muâmele-i nizâmiye-i kânûniyenin icrâsı zimmında merci-i âidine mürâcaat eylemiştir.³⁰

Yusuf Ağa Yunan konsolosuna dava açmış ise de konsoloslar hakkında açılacak davalar için nasıl bir hukuki işlem yürütüleceği bilinemediği belirtilerek mesele Adliye Nezaretine havale edilmiştir.³¹ Adliye Nezaretinden gelen yazıda konsolosun durumu inkâr ettiği fakat bu konuda muhbir sıfatıyla dinlenen Yusuf Ağa'nın Laz Aziz, Hacı Mehmed ve Hacı Mehmed Ali Ağaları şahit gösterdiği belirtilmektedir.³² Trabzon Valisi Mehmed Kadri Bey Maarif Nezaretine gönderdiği 27 Eylül 1893 tarihli tahriratında kazanın dört kıyye ağırlığında³³, dört ayaklı ve iki kulplu olduğunu, kulpları hisasında Hristiyanlara ait yazılar bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca konu hakkında şahitlerin bulunduğunu ve davanın takip edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.³⁴ Yabancı konsolosların başlangıçtan beri âsâr-ı atıka konusuna ilgili oldukları ve Osmanlı ülkesinden

Taşrasında Âsâr-ı Atıka Bilincinin Gelişimi: Gediz Kazasında Bulunan Eski Eserler", *CTAD*, C: XV, S: 30, 2019, s. 180.

²⁹ Atasoy, *a.g.e.*, s. 87.

³⁰ *Sabah*, No: 1184, 24 Teşrinisani 1308-16 Cemaziyevvel 1310 (6 Aralık 1892).

³¹ *BOA*, MF. MKT, Defter No: 180, s.122.

³² *BOA*, HR. H, Defter No: 691, s.2.

³³ Okka ve okıyye şeklinde de ifade edilen bu tabir Osmanlı tartı ölçülerinden biri olup 1,282 grama denk gelmektedir. Pakalın, *a.g.e.*, C: II, s. 723.

³⁴ *BOA*, MF. MKT, 185/57, Tarih H. 24-04-1311.

birçok eser kaçırılmasında ön ayak oldukları bilinmektedir.³⁵ Bu belgede de benzeri bir durum söz konusu olup Yunan konsolosunun almış olduğu antika eseri inkâr ettiği görülmektedir. Osmanlı devlet yetkilileri ve kazanı bulan Yusuf Ağa'nın eseri kurtarmak adına yaptıkları girişimler önemlidir. Zira bu antika eserlere sahip çıkma adına bir bilincin oluştuğunu göstermektedir. Belgenin devamından ise meselenin nasıl sonuçlandığı anlaşılamamaktadır.

2.Arkeolojik Kazı ve Araştırmanı İzne Tabi Tutulması

Samsun'un bünyesinde birçok arkeolojik alan bulundurması sebebiyle şehirde kazı yapmak için yerli ve yabancı kişilerin izin istedikleri görülmektedir. Bunların başında konuya en fazla ilgi duyan büyük Avrupa devletleri gelmektedir. Örneğin 14 Haziran 1866 tarihinde İngiliz sefaretinden gelen bir yazıda şöyle denilmektedir:

Santiyom nâm ma'bedin ta'mirâtı hakkında ahz-ı ma'lûmât etmek niyetiyle Bozca-adasında vâkî Baba kal'ası civârında Kulaklı nâm mahalde ecsâm-ı mahkûke ve kitâbeler aramak için Alaşehir sancağına tâbî' Sartda ve Samsun'da Kele-beş nâm mahal civârında ve Mizo Palas nâm sanemin nâmına olarak binâ olunan ma'bedin cesâmetini tahkîk etmek üzere Aydın sancağı dâhilinde Mösyö Bolan'ın taharrîyat ve tahkîkât icrâ etmesiyçün bir kıt'a fermân-ı âlî ısdâr buyurulmasını istid'â etmek için İngiltere Devleti tarafından sefârete emir verilmişdir. Mezkûr taharrîyâtın icrâ olunacağı arsalarından arâzi-yi mirîyeden olmayanlarının ashâbına lâzım gelen tazmîn verilecektir. Ecsâm-ı mahkûke ve kitâbelerden matlûb olanların ahz u nakilleri ruhsatı dahî taleb olunmaktadır.³⁶

Hariciye Nezaretinden İzmir valisi ile Biga ve Canik mutasarrıflarına gönderilen yazıda Bozcaada, Alaşehir ve Samsun'da bulunan arkeolojik alanlarda Mösyö Balan adlı bir kişinin kazı izninden bahsedilmektedir. Bu şahsın heykel ve yazıt aramak ayrıca Antik çağda Mizo Palas adlı putun (tanrının) adına yapılmış tapınağın büyüklüğünün tespit edilmesi için görevlendirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Babakale'de Kulaklı, Alaşehir'de Sart (Lidyalıların başkenti) ve Samsun'da Kele-beş adlı yerler zikredilmiştir.³⁷ Yazıda devlet araştırmanın yapılacağı yerlerde bulunacak objeler için sahiplerine gerekli olan meblağın verileceği bildirilmektedir.³⁸

³⁵ Gülay Akdoğan, *Osman Hamdi Bey ve Anadolu'da Yaptığı Kazı Çalışmaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ayrıncı Saray Üniversitesi, İstanbul 2021, s. 37-38; İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul 2008, s. 168-169.

³⁶ BOA, HR. MKT, Defter No: 550, s.19.

³⁷ Burada ismi geçen Kelbeş tepe Samsun'un Bafra ilçesi Dededağ Köyü'nde bulunmakta olup, ilçe merkezine 4 km. uzaklıktadır. 15 m. yükseklikte olan bu höyüğün güney tarafında bir de Tümülüs mevcuttur. Tunç Çağı ve Roma dönemi eserlerine rastlanan höyüğün bir kısmında tarım yapılmakta olup, bölgede kaçak kazılar tespit edilmiştir. *Taşınmaz Kültür*

Konu ile ilgili başka bir yazısmada Osmanlı Devleti'nin nasıl bir karar aldığı görülmektedir. Osmanlı'da ilk Âsâr-ı Atıka Nizamnamesinin yayınlanmasından üç yıl önce gündeme gelen bu mesele şu şekilde çözülmüştür:

Antika taharrî edenlerin çıkaracakları antikalardan ikili olanlarının bir adedi Devlet-i Aliyye müzesi için alınıb bir olanlarının kendüsüne terki kâide-i mer'îye ve emsâli iktizâsından olduğu gibi bir mahalle alâmet olmak üzere ve yâhûd sâir sûretle vaz' olunmuş âsâr-ı atıkayı merkûz olduğu mahalden dahî çıkarmak câiz olmayub bu kabîlden olan âsâr-ı atıkanın yalnız resimleri alınması ve bunun hâricinde ve civârında âsâr-ı atıka medfûn bulunduğu hâlde emsâli misüllü taharrîsine mümânaat ve devlete âid olmayan mahallerde âsâr-ı atıka taharrî edilecek olduğu hâlde o mahaller ashâbının evvel emirde irzâsı iktizâ edeceğinden bu usûle tevfikân mümâileyhin ol tarâfda âsâr-ı atıka taharrî ve istediği şeylerin dahî resimlerini ihrâc etmesine ruhsat vermiş ve ber-vech-i meşrûh Devlet-i Aliyye için antika bulunur ise ahz u hıfzı...³⁹

İzmir valisi ile Biga ve Canik mutasarrıflıklarına gönderilen yazıda antika eser araştıranların buldukları eserlerden ikili olanlarından bir tanesini Osmanlı Devleti'nin müzesine vermeleri diğerini ise kendileri için almaları istenmektedir. Bunun daha öncede bu şekilde yapıldığı ve artık geçerli bir kural halini aldığı belirtilmektedir. Ancak eski eserlerden bir yere dikilmiş olanı sökmenin uygun olmadığı, bunların sadece resimlerinin alınabileceği söylenmiştir. Araştırma yapılacak alanın özel bir kişiye ait olması durumunda ise arazi sahibinin rızasının alınması gerektiği bildirilmiştir. Bu şekilde Osmanlı sınırları içinde yapılan kazılarda ele geçen malzemeyi korumak istediğini bildirmiş ancak araştırmacıları da büsbütün geri çevirmeyerek arkeolojik faaliyetlerin devam etmesinden yana tavır almıştır.

Samsun'da bulunan arkeolojik bölgelere yerli halktan da ilgi olduğu ve bu konuda hükümet yetkilileriyle yazışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Devlet bu durumlarda talepte bulunan kişilerin kimlikleri, araştırmanın yeri ve zamanı gibi mevzular üzerinde durarak meseleye bir çözüm bulmuştur. Bu konuda mevcut olan Âsâr-ı Atıka Nizamnamesine atıflar yapılmış ve konunun kanun çerçevesinde halledilmesi kararına varmıştır. Nitekim 5 Mart 1877 yılında Samsun'da Uzgur köyü civarında İkiiztepe adlı yerde define ve âsâr-ı atıka

Varlıkları Envanteri, Haz. Ertan Abdik-Semra Özdemir-Serkan Tuncer vd., Samsun 2012, s. 356.

³⁸ İngilizlerin Osmanlı coğrafyasındaki arkeolojik alanlara olan ilgileri ilerleyen yıllarda artarak devam etmiştir. Buralardan elde ettikleri malzemeleri yurt dışına çıkarmaya muvaffak olmuşlar ve bu konuda Osmanlı kanunlarındaki açıklıktan yararlanmışlardır. Rehşan Yıldız, "İngilizlerin Musul'da Arkeolojik Keşifleri (1876-1909)", *Sosyal Bilimler Akademik Dergisi*, C: VI, S: 1, 2023, s. 27.

³⁹ BOA, HR. MKT, Defter No: 550, s.19.

araştırmak için Seyyid Ahmed ve ortaklarının müracaat ettikleri ve başvurularının kabul gördüğü anlaşılmaktadır.⁴⁰ Konuyla ilgili yazıda şöyle denilmektedir:

Mahall-i mezkûrda âsâr-ı atıka taharrîsine mahzûr ve mazarrat olmadığı revîş-i iş'ardan anlaşılmış olduğundan Âsâr-ı Atıka Nizâm-nâmesi iktizâsınca merkûm Seyyid Ahmed ile şerekâsına müddet-i mezûniyeti ve ruhsat verilecek mahallin hudûdu tecâvüz olunmamak ve hafriyât hakkında olan şerâit-i nizâmîyeye tamâmıyyla riâyet olunmak ve hükûmet-i mahalliyyenin nezâret-i mütemâdiyesi tahtında bulunmak ve hîn-i taharrîde bulunacak eşyânın kaçırılmasına hükûmetçe i'tinâ kılınmak üzere bir sene müddetle ruhsat itâsı...⁴¹

Maarif Nezareti Canik mutasarrıflığına gönderdiği “asar- atıkaya dair” notlu yazıda define ve eski eser aranması için izin istenen yerin boş bir arazi olup, kimseye ait olmadığını ve kazı yapmak isteyenlerden kefaletli senet ve üç adet Osmanlı lirası alınarak kendilerine ruhsat verildiğini belirtmektedir. Nezaret Seyyid Ahmed ve ortaklarına ruhsat verilen alanda ve bir yıl süresince kazı yapmak şartı getirmiştir. Yine buradan çıkacak eserlerin kaçırılmasına fırsat vermemek adına yerel hükümet tarafından bu kişilerin gözetlenmesini istemiştir. Bu iş için bir memur görevlendirilmiş ve kazı izni isteyen kişilere alınan kararlara uymaları hakkında gerekli ikaz yapılmıştır. Konuyla ilgili Maarif Nezaretinden Babıaliye gönderilen başka bir belgede ise Seyyid Ahmed ile birlikte Abrak, Boşnakzade Hasan Ağa ve Polathaneli Ali Reis adlı kişilerin de adları zikredilmiş ve kendilerine süreli ve şartlı olmak üzere istedikleri iznin verildiği söylenmiştir.⁴² Belgeden Osmanlı Devleti'nin meseleyi kontrol altında tutmak ve bu konuda bir açıklığa yer bırakmak istemediği anlaşılmaktadır.

Belgede kendisine atfı yapılan 1874 Âsâr-ı Atıka Nizamnamesinin ikinci faslı tamamen bu hususta araştırma ve kazı yapacaklara ayrılmıştır. Bu nizamnamede resmi bir izin olmayıp, arazi sahibinin rızası alınmadıkça define ve eski eser kazısı yapılması yasaklanmıştır. Buna rağmen eski eser aramaya devam edenlerin buldukları eserlere el konulması, yasak kazı yapanlara para ve hapis cezası uygulanması kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak eski eser araştırmak için ruhsat almış olanların İstanbul'da Zabtiye Nezareti ve taşrada ise yerel yönetim tarafından gözetlenmesi istenmiştir. Ruhsat almak için, araştırma yapılacak yerin kanun yönünden bir mahzur taşımaması ve de maarif meclisinin belirlediği ölçüde depozito verilmesi ya da kendisine güvenilir bir kefil

⁴⁰ Belgede zikredilen Uzgur köyü günümüzde Samsun'un İlkadım ilçesi sınırları içerisinde olup, merkeze 2 km mesafededir. Kuşçulu köyündeki tümülüsle birlikte İkiz tepeler olarak anılmaktadır. *Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, s. 60.

⁴¹ BOA, MF. MKT, Defter No: 46, s.58.

⁴² BOA, MF. MKT, Defter No: 44, s.2.

göstermesi talep edilmektedir. Ayrıca bunun için üç Osmanlı altını harç alınması kararlaştırılmıştır. Yine bu ruhsatın iki sene ile kısıtlı olması ve sadece izin verilen alanda kazı yapılması istenmiştir. Ayrıca araştırma yapılacak yerin şehir merkezinden uzak olması halinde masrafları kazı yapan kişi tarafından karşılanmak üzere kendisine refakat etmek üzere bir memur verilmesi talep edilmiştir.⁴³

Nizamnamenin esaslarına bakıldığında Osmanlı Devleti'nin âsâr-ı atıka meselesine titizlikle eğildiği ve bu konuda açık bir kapı bırakmadığı görülmektedir. İncelediğimiz belgede de âsâr-ı atıka arama şartlarına harfiyen riayet edilerek kanununun tatbik edildiği görülmektedir. Bu sayede hem araştırma yapacak kişi hem de devlet menfaati garanti altına alınmıştır.

Arkeolojik araştırmalar yapmak konusunda Rusya Osmanlı Devleti'nden birtakım izinler istemiş ve Karadeniz sahilinde keşif yapmak için teşebbüste bulunmuştur. Bu sayede hem yöreye ait bilgi toplamak hem de arkeolojik anlamda birtakım çıkarlar edinmek istemiştir. Rusya Osmanlı'daki arkeolojik eserleri yakından takip etmek adına 1894 yılında İstanbul'da Âsâr-ı Atıka Mektebini kurmuş ve bu sayede Osmanlı ülkesinde birtakım çalışmalara başlamıştır.⁴⁴ Durumun vahametini bilen Osmanlı Devleti ise bu konuda birtakım tedbirler almıştır. Nitekim 17 Mayıs 1895 tarihli bir belgede Rusya Âsâr-ı Atıka Mektebi direktörünün ilmi araştırmalar yapmak amacıyla Trabzon, Samsun ve Sinop'a gelmek istediği bildirilmektedir.⁴⁵ Konuyu gündemine alan Osmanlı devlet yetkilileri meseleye şu şekilde çözüm getirmiştir:

Âsâr-ı atıkaya müteallık bazı tedkikât icrâ etmek üzere Trabzon Samsun Sinob gibi Karadeniz sevâhilinde geşt ü güzâr edecek olan ve diğer tahrîrâtla tavsiye olunan Dersaadet'de Rusya âsâr-ı atıka mektebi direktörü Profesör Teodor Uspenski [Fyodor İvanoviç Uspenski]nâm zâtın dâhil-i vilâyetde bulunduğu müddet zarfında kendüsüne asla serrişte verilmeyerek ahvâl ve harekâtının taht-ı tecessüs ve nezâretde bulundurulması ve âsâr-ı kadîmenin tahribden vikâyesiyle berâber muğâyir-i marzi-yi âli bir güne hâl ve hareketi görüldükde derhâl telgrafla ma'lûmât i'tâsı sûret-i mahsûsada beyân ve ihtâr olunur.⁴⁶

Kastamonu ve Trabzon vilayetlerine mahremane (gizli) gönderilen vesikada Rus profesörüne şartlı olarak izin çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim yazıda Teodor Uspenski'ye asla delil olacak bir bilgi verilmemesi ve kendisinin

⁴³ BOA, A.}DVN. MKL, Defter No: 12, s.5.

⁴⁴ Gürsoy Şahin, "Osmanlı Devleti ile Yunan Krallığı Arasında Yaşanan Eski Eser (Âsâr-ı Atıka) Rekabeti ve Avrupalı Devletlerin Rolü (1821-1914)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: V, Özel sayı, 2021, s. 131.

⁴⁵ BOA, HR. TH, Defter No: 156, s.115.

⁴⁶ BOA, DH. MKT, Defter No: 379, s. 80.

gözetim altında bulundurulması istenmektedir. Yine eski eserlerin (araştırma bahanesiyle) yıkılmaktan korunması ve Uspenski'nin kanun dışı bir hareketi görüldüğünde hemen merkeze bildirilmesi tebliğ edilmiştir. Belgede Osmanlı Devleti'nde arkeolojik bilincin alt yapısının yerleştiği ve artık devletin bu eserlere sahip çıktığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı ikili ilişkilere zarar vermemek adına Rus yetkililere ret cevabı vermemiştir. Artık İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlere karşı güçlü bir konumda olmadığından bu yolu tercih etmiştir. Bununla beraber belgede Rus yetkiliye karşı oldukça mesafeli bir yaklaşım söz konusudur. Bunun nedeni Uspenski'ye güvenilmemesidir. Bunu doğrular mahiyette I. Dünya Savaşının bitimine yakın Rus ordusunun Trabzon şehrini işgal etmesi üzerine Rus Bilimler Akademisi Heyeti başkanı sıfatıyla Trabzon'a gelen Prof. Uspenski buradaki Osmanlı arşivini Ortahisar Camii'nde toplamıştır. Daha sonra ise bu belgelerin bir kısmı Rus askerleri tarafından yakılmıştır.⁴⁷ Bundaki amaç bölgeyi Rusya Devletinin bir parçası haline getirmektir. Bunun için Osmanlı hafızası yok edilmek istenmiştir. İncelediğimiz belgeden bu düşüncenin çok daha önce mevcut olduğu ve Osmanlı Devleti'nin de bunun farkında olduğu anlaşılmaktadır.

Rusların Samsun ve Karadeniz sahilinde bulunan âsâr-ı atıkaya karşı olan alakaları ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Rusya'nın bu ilgisinin temelinde hem arkeoloji bilimine verdikleri önem hem de Karadeniz'i kendi mıntıklarına yakın olarak görmeleri bulunmaktadır. Nitekim Maarif Nezareti'ne gönderilen 31 Mart 1904 tarihli emirde Rusya'nın İstanbul Âsâr-ı Atıka Mektebi kâtibi Mösyö Loper'in İnebolu, Sinop, Samsun, Ordu ve Giresun şehirlerine gelerek araştırma yapmak istediği; Rus sefareti tarafından dile getirilen bu istekte Loper'in gezeceği şehirlerde bulacağı harabelerin fotoğraflarını ve kurşun kalem ile krokilerini alacağı ve bu kalıntıları ölçeceği belirtilerek, yolculuğu esnasında Loper'e yardım edilip kolaylık sağlanması istenmiştir.⁴⁸ Yazıdan beş gün sonra meselenin tekrar gündeme geldiği isteğin Müze-i Hümayun müdürlüğü ile Maarif Meclisine havale edildiği bildirilmektedir. Cevabi yazıda arkeolojik eserlerin yerlerini değiştirmemek ve sadece resimlerinin alınmasıyla sınırlı kalmak üzere istenen izin çıkmıştır.⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin sadece bilgi toplamak için geziye izin verdiği aksi takdirde doğacak sorunlardan kaçındığı görülmektedir.

⁴⁷ Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: IX, S. 17, 2014, s. 146.

⁴⁸ *BEO*, Defter No: 2303, s.172704.

⁴⁹ *BOA*, HR. TH, Defter No: 301, s.33, Tarih M. 07-04-1904; Rus araştırmacı Loper bu seyahatinde Samsun'a dair notlar tutmuş olup, tarihi Amisos tepesinin doğu istikametinde Bizans sur kalıntıları bulunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca bu taşların sökülerek inşaat malzemesi yapıldığını da gözlemlenmiştir. Atasoy, *a.g.e.*, s. 46.

Samsun'un antik eser barındıran bölgeler içerisinde yerli ve yabancı araştırmacıların ilgisini çeken önemli bir mevki Kara Samsun'dur. Nitekim 15 Ağustos 1904 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda Rusya'nın İstanbul'da bulunan Âsâr-ı Atıka Mektebi müdürü Uspenski tarafından Kara Samsun ile civarındaki altı tepede (höyük) ve ayrıca Samsun'a üç kilometre uzaklıktaki Kuru Pelit adlı yerde araştırma ve kazı yapmak için izin istendiği anlaşılmaktadır.⁵⁰ Bu izin talebi Rus sefaretini tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.⁵¹ Belgeden sonucun ne olduğu anlaşılmamış da üstteki belgeden birkaç ay sonra başka bir yazışmanın olduğu anlaşılmaktadır. Burada Rusya'nın İstanbul Âsâr-ı Atıka Mektebi müdürü Uspenski tarafından isteğin yinelenildiği görülmektedir. Konu ile ilgili olarak Maarif-i umumiye nazırının seraskerlik ile Trabzon vilayetine tebliğde bulunarak "*taharrî ameliyâtında kılâ' ve istihkâmâtca ve ebniye-i âliye ve ihtiyâcât-ı umûmiyece bir günâ mahzûr mahalli olub olmadığının inbâsı*" yani araştırma esnasında kaleler, istihkâmlar ve büyük binalar ile (halkın sosyal hayatını etkileyecek) genel ihtiyaçlar açısından bir sakıncanın olup olmadığı sorulmuştur. Ancak belgede bir cevap alınmadığı belirtilmektedir.⁵² 23 Mart 1905 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderilen yazıda ise Müze-i Hümayun'un menfaatlerini korumak adına oluşturulan nizamnameye yeni ekler yapılacağından ve Bağdat ile civarında "mechul'ul-ahvâl" yani ne oldukları bilinmeyen yabancıların siyasi maksatlarla dolaşmakta olduklarından bahsedilmektedir. Bu sebeplerden dolayı kimseye kazı için ruhsatname verilmemesi kararı alınmıştır. Bu yüzden Rus sefaretinden gelen isteğin geçiştirilmesi bildirilmektedir.⁵³

Maarif-i Umumiye Nezareti 31 Temmuz 1906 tarihli tezkeresinde mevzuu açıklığa kavuşturmuştur. Burada şöyle denilmektedir.

Âsâr-ı Atıka Nizâmnamesinin onuncu maddesinde memâlik-i mahrûse-i şâhâne dâhilinde bulunan arâzîde hafriyât icrâsı hakkı münhasıran Müze-i Hümayûn'a âid olub ancak Müze-i mezkûrdan vâki' olacak iş'âr üzerine

⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Kara Samsun olarak anılan yer "karye" yani köy olarak nitelendirilmekte olup, şehir merkezinin biraz dışında kalan bir mevki idi. "*Medîne-i Samsun kurâsından Karasamsun karyesi ahâlisinden iken bundan akdem vefât eden Abdülkâdir bin Yusuf bin Abdullah 'ın...*" Bilgehan Şahin, *Samsun Şer'iyeye Sicilleri*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Samsun 2017, s. 18; yazıda adı geçen Kuru pelit bölgesi ise günümüzde III. derecede arkeolojik sit alanı olup Samsun'un Atakum ilçesinde yer almaktadır. Burada yapılan tramvay yolunun hafriyatı esnasında bir höyük ortaya çıkarılmıştır. Antik Amisos kentinin 9 km. batısında yer alan höyükte arkaik devre kadar uzanan buluntulara rastlanmıştır. Orhan Alper Şirin-Mustafa Kolağasıoğlu, *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü*, Samtab Yayınları, Samsun 2016, s. 3, 6.

⁵¹ BOA, BEO, Defter No: 2391, s. 179284.

⁵² BOA, BEO, Defter No: 2502, s. 187599.

⁵³ BOA, BEO, Defter No: 2534, s. 190020.

nezâret-i âcizîden istisnâen ve bir müsâade-i mahsûsa olmak üzere cem'iyât-ı ilmiye ve efrâd-ı teba'a ve ecnebiyeye icrâ-yı hafriyât için mezûniyet i'tâ edileceği muharrer olmasına ve hâlbuki Müze-i Hümâyûn'ca hafriyât icrâsı zımnında tensib ve tahsîs kılınan bazı mevâki-i kadîmeden biri de sâlifü'z-zikr Kara Samsun nâm mahal olub hattâ oraca tedkîkât ve taharrîyât-ı ibtidâiye icrâ edilmek üzere müdiriyyet-i mezkûre muâvini saâdetlü Halil Beyefendi hazretlerinin evvelce mahall-i mezkûra azîmet eylemiş bulunmasına binâen taleb-i vâkiin kâbil-i tervîc olmadığının...⁵⁴

Yazıda Âsâr-ı Atîka Nizamnamesinin onuncu maddesine atıf yapılarak Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan yerlerde kazı yapma hakkının sadece Müze-i Hümâyuna ait olduğu belirtilmiştir. Ancak Müze-i Hümâyun ve Maarif Nezaretinden alınacak özel bir izinle arkeolojik kazıların yapılabileceği belirtilmiştir. Müze-i Hümâyunun tarihî değere sahip bazı eski mevkilerde kazı işlemine başlayacağı ve bunlardan birinin de Kara Samsun olduğu söylenmiş ve bu iş için de Müze-i Hümâyun müdür yardımcısı Halil Bey'in⁵⁵ orada olduğu bildirilerek Rus sefaretine ret cevabı verilmiştir.⁵⁶ Belgede Rus elçilere olumsuz cevap verilmesinin bir nedeni de Osmanlı'da müzecilik adına önemli kişilerin yetişmesi ve bu kişilerin tarihi eser kaçakçılığıyla mücadele etmeleri olmalıdır.⁵⁷ Ayrıca burada ismi geçen Prof. Uspenski'nin bir bilim adamı olmaktan öte Rusya lehine malumat toplayan bir kişi olduğu ve Rusya'nın yakın bir gelecekte Osmanlı topraklarının işgalini netice verecek bir savaşın hazırlıkları içine girdiğini unutmamak gerekir. Nitekim I. Dünya Savaşında (1914-1918) Kafkas

⁵⁴ BOA, BEO, Defter No: 2885, s. 216333.

⁵⁵ Belgede ismi geçen Halil (Edhem) Bey Osmanlı müzeciliğinin en önemli simalarından olan Osman Hamdi Bey'in kardeşidir (Sezgin Armağan, *Osman Hamdi Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri*, Karatekin Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı 2023, s. 44). 1881-1910 yılları arasında ağabeyi Osman Hamdi Bey Müze-i Hümâyunu bir dünya müzesi yapmak adına birçok gayretler göstermiş ve bu uğurda birçok kazılara katılmıştır. Bu kazılardan elde ettiği ağlayan kadınlar ve İskender lahitleri gibi eserleri Müze-i Hümâyuna kazandırmıştır. (1910 yılında vefatı üzerine kardeşi Halil Bey müze müdürü olmuş ve 21 yıl bu vazifeyi yerine getirmiştir. Ünar, *a.g.m.*, s. 71-72.

⁵⁶ “Samsun sancağında vâki olub Kara Samsun nâmıyla ma'rûf bulunan mevkîin ehemmiyet-i târîhiyesi hasebiyle mevkî-i mezkûrede âtiyen müze-i hümâyunda hafriyât icrâsı musammem olduğundan orasının âsâr-ı atîka fenni nokta-i nazarından tedkîk ile inde'l-iktizâ müze-i hümâyûn nâmına hafriyât icrâ etmek ve oradan Sivas'a dahî giderek dâhil-i vilâyette âsâr-ı atîkaca ma'rûf olan mebânîyi ve bâhusûs âsâr-ı kadîme-yi İslâmîyeyi muâyene eylemek üzere müze-i hümâyûn idâresi müdir muâvini Halil Beyefendi hazretlerine mezûniyet i'tâsı” BOA, İ. MF, Defter No: 12, s. 27.

⁵⁷ Osmanlı Devletinde yabancıların kaçakçılık yaparak birçok eseri yurt dışına taşıdıkları bilinmektedir. Bu bağlamda İlkçağ uygarlıklarına ait birçok eser yurt dışına kaçırılmıştır. Mesela XIX. yüzyılın ilk yarısında İngilizler antik Yunan medeniyetinin merkezi olan Atina şehrinde kaçak birçok kazı yapmışlar ve bunları gemilerle kendi ülkelerine kaçırılmışlardır. Sönmez, *a.g.m.*, s. 2946.

cephesinde Osmanlı ordusunun Rusya karşısında mağlubiyet alması üzerine Prof. Uspenski başkanlığında Rusya İlimler Akademisi, Moskova Arkeoloji Cemiyeti, Kafkas Müzesi, İmparatorluk Müzesi gibi kuruluşlar faaliyete geçmiştir. Bu kurumlara ait birçok arkeolog ve etnograf Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Muş ve civarında araştırmalar yapmış ve bu sayede başta Bizans olmak üzere bölgedeki Türk öncesi devirlere ait eserleri tetkik etmiştir. Bundaki amaç hem Hristiyanlık çağı hem de pagan dönemi eserlerini ortaya çıkartmak ve Osmanlı-İslam tesirini silmekti.⁵⁸ Ayrıca bu sayede Rus işgaline meşru bir zemin hazırlanmak isteniyordu. Osmanlı Devleti de bu gibi eylem ve fikirlerin farkında olmalı ki vesikada buna karşı tedbir alınmasını istemiş ve Rus yetkililere olumsuz bir yanıt vermiştir.

Belgeden Osmanlı Devleti'nin tarihi eserler anlamında artık ciddi manada bir koruma refleksi geliştirdiği anlaşılmaktadır. Rus sefaretine olumsuz bir cevap verilmesinin arka planında yabancıların arkeolojik kazılardan elde ettikleri eserleri yurt dışına kaçırmaları bulunmaktadır. Ayrıca arkeolojik araştırma maksadıyla gelen bazı kimselerin istihbarat yaparak bölgenin önemli bilgilerini bağlı buldukları devletlere taşıdıkları bilinmektedir. Yine yabancıların izin istedikleri bölgelerin dışına çıkararak maden ve petrol arama girimi başka faaliyetler gösterdikleri de bir gerçektir.⁵⁹ Osmanlı Devleti arkeolojik bağlamda tarihî eser kaçakçılığının önüne geçmek anlamında birtakım nizamnameler neşretmiştir. İlgili nizamnamenin âsâr-ı atîka-i menkuleye ait (taşınabilir eski eserler) onuncu maddesinde şu talimat bulunmaktadır:

Her kim mutasarrıf olduğu arâzî sathında veya tahtında heykel ve lahd ve mezâr taşı ve meskûkât ve masnûât-ı kadîme ve emsâli âsâr-ı atîka-i menkûleden bir şey keşfedildiği hâlde nihâyet bir hafta zarfında İstanbul ve civârında âsâr-ı atîka emânetine ve taşralarda maârif müdürine veya mahallî âsâr-ı atîka memûruna ve bunların bulunmadığı mahallerde en yakın mülkiye memûruna ihbâr-ı keyfiyete mecbûrdur. Bu bâbda ahz-ı ma'lûmât eden memûrûn buldukları vilâyetin maârif müdürine ve o da âsâr-ı atîka emânetine beyân-ı ma'lûmât etmek mecbûriyetindedir. Emânet-i mezkûre bu kabil âsârdan lüzûm gördüklerin ahz ve mütebâkisini vâcîdine terk eder.⁶⁰

Mevzuattan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti eski eser kaçakçılığının önüne geçmek için arkeolojik değeri olan eserlerin İstanbul'daki Âsâr-ı

⁵⁸ Halit Dündar Akarca, "İlmi İşgal: Birinci Cihan Harbi'nde Rus Bilim Adamlarının Trabzon ve Civarında Gerçekleştirdikleri Arkeolojik Faaliyetler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: IX, S: 17, 2014, s. 22 ve 26; Halit Dündar Akarca, "İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları 1916-1918", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: VII, S: 7, 2009, s. 150.

⁵⁹ Ekim, *a.g.m.*, s. 61.

⁶⁰ Çal, *a.g.m.*, s. 397.

Atıka Emaneti'ne, taşrada ise Maarif Müdürüne veya konuyla ilgili memura teslim edilmelerini şart koşmuştur. Âsâr-ı Atıka Emaneti'nin önemli gördüğü bulgulara el koyma hakkı da bulunmaktadır. Bu suretle devlet hem Müze-i Hümayunun envanterini arttırmak hem de milli servet niteliğindeki eserlere sahip çıkmak istemiştir.

Arkeolojik eserlere Avrupalı devletlerin ilgisinin Samsun'la sınırlı olmadığı Anadolu'nun diğer kentlerine de yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Osmanlı Devleti'nden izin istendiği görülmektedir. Osmanlı yetkilileri ise genellikle elçilikler vasıtasıyla yapılan bu isteklere birtakım şartlara bağlı olarak ruhsat vermiştir. Nitekim Belçika Sefaretinden gelen 19 Mayıs 1907 tarihli bir vesikada talep şu şekilde özetlenmiştir:

Atina'da tesis kılınan Fransız mektebi muallimlerinden ve Belçika devleti tebaasından Mösyö Henri Greguar nâm zât ile refiki Bejo şehri dârülfünûnu muallimlerinden Mösyö Polabar Samsun'a ve oradan Sivas ve Ankara ve Konya vilâyât-ı şâhânesine azîmetle oralarda mevcûd âsâr ve mebâni-yi atıkayı seyr u temâşâ etmek ve hiçbir günâ hafriyât-ı fenniyyede bulunmayarak yalnız arazi sathında bulunan âsâr-ı atıkayı ölçmek ve bunların fotoğraflarını çıkarmak ve kuyûdât-ı kadîminin istampajlarını almak arzûsunda bulduklarından bahisle bu bâbda müsaade-i lâzîminin i'tâsı iltimâsına dair Belçika sefâretinden verilen 28 Nisan 1323 tarihli takririn sûreti leffen takdim kılınmağla...⁶¹

Yazıda Atina'da kurulmuş olan Fransız okulu hocalarından Belçikalı Henri Greguar ve arkadaşı Mösyö Polabar'ın önce Samsun'a gelmek ve sonra oradan Sivas, Ankara ve Konya vilayetlerindeki tarihi eserler ve yapıları ziyaret etmek istediği belirtilmektedir. Bu yerlerde bilimsel anlamda kazı çalışması yapmayacağı ve sadece yer üstünde olan tarihi değer taşıyan eserleri ölçeceği ve fotoğraflarını alacağı bildirilmektedir. 29 Temmuz 1907 tarihinde mesele Osmanlı yetkililerince değerlendirilmiş ve elçiliğe olumlu bir yanıt verilmiştir.⁶² Belgeden Osmanlı mercilerinin tarihi eser kaçakçılığının önüne geçmek istediği ve sadece eserlerin istampajlarını⁶³ almak hakkında izin verdiği görülmektedir.⁶⁴

⁶¹ BOA, İ. HR, Defter No: 407, s.46.

⁶² “Resîde-i dest-i ta’zîm olub melfûfıyula beraber manzûr-u âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhileri şeref müteallık buyurulmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazreti veliyyü'l-emrindir.” (İ.HR, Defter No: 407, s. 46, Tarih H. 18-06-1325).

⁶³ İstampaj (istampa-estampage) Fransızca bir sözcük olup mürekkeple veya kuru olarak bir şeyin üzerine basılıp buradan elde edilen kalıp anlamına gelmektedir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Haz. Nihal Metin, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 96.

⁶⁴ Osmanlı ülkesinin başka bölgelerinde de yabancıların kazı izni almak için gayret gösterdikleri ve aldıkları izin sonucunda elde ettikleri arkeolojik malzemeyi yurt dışına kaçırma teşebbüsünde buldukları anlaşılmaktadır. Söz gelimi Amerikan asıllı Edgar James Banks adlı bir araştırmacı 1903 yılında Bağdat şehri yakınlarında Babil harabelerine

Fransız Atina okulunun Samsun ve Anadolu arkeolojisine ilgisi ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Nitekim 12 Temmuz 1911 tarihli bir yazıda Hariciye nazırı namına müsteşar imzalı yazıda bu okulun üyelerinden Fransalı Mösyö Renan'ın “âsâr-ı atîka taharri ve tettebbu etmek” yani eski eser araştırıp incelemek üzere Dinar, Afyon ve Seferihisar'a gideceği belirtilmektedir. Batı Anadolu'dan sonra Kengiri (Çankırı), oradan Öyük, Boğazköy, Kayseri ve Malatya'ya geçeceği bildirilmektedir. Daha sonra ise Tokat üzerinden Samsun'a geleceği söylenmektedir. Mösyö Renan'ın Ege ve İç Anadolu bölgelerinden sonra Samsun'a gelmek istediği anlaşılmaktadır. Bu suretle antik Frig ve Hitit uygarlıklarının önemli şehirlerini ziyaret etmek maksadı taşımaktadır. Yazıda Fransa sefaretî tarafından “*esnâ-yı seyâhatde ve dâhil-i vilâyetde geşt u güzâr etdiği sıralarda kendisine bir iki zabtıye terfik edilmekle berâber sahâbet ve sıyânet edilmesi ve teshîlât-ı mümkün irâesi*” talep edildiği belirtilmektedir. Yani kendisine güvenlik açısından iki zabtıye neferi verilmesi ve bu sayede kolaylık gösterilmesi istenmektedir. Bu yazıdan beş gün sonraki bir vesikada meselenin ilgili vilayetlere tebliğ edildiği ve gereğinin yapılmasının bildirildiği görülmektedir.⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin talebe olumlu bakmasının ardında gelecek kişinin yanına iki jandarma verilmesi ve sadece araştırma maksatlı bir gezi yapılacağına olması yatmaktadır. Zira Fransız araştırmacının yanına verilen iki jandarma sayesinde hem gelecek kişinin güvenliği sağlanacak hem de Osmanlı Devleti'nin bu kişiyi denetlemesi mümkün olacaktı. Ayrıca isteğe olumlu cevap verilmesinin arka planında Fransa gibi bir devletin dostluğunu kazanmak düşüncesi olması da muhtemeldir.

Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını elde etmesinin ardından (1830) Avrupalı devletlerin Yunan arkeolojisine ilgileri artmış ve arkeolojinin kalbi olarak kabul edilen Atina'da birtakım faaliyetlere başlamışlardır. Avrupalı devletler siyasi anlamda Yunanistan'a destek verdikleri gibi bu sayede kültürel mirasları olarak gördükleri eski Yunan eserlerine de sahip çıkmışlardır. Bu bağlamda ilk olarak 1846 yılında Fransa Atina'da bir eski eserler okulu; açmış bunu Almanya, Amerika, İngiltere, Avusturya ve İtalya'da açılanlar takip etmiştir.⁶⁶ Fransız Atina Âsâr-ı Atîka Mektebinin antik Yunan mirasının büyük bir kısmını barındıran Osmanlı coğrafyasına da ilgisi oluşmuş ve bu paralelde teşebbüslerde bulunulmuştur. Her iki belge bunu kanıtlar

ait olan eserleri incelemek üzere bölgeye gelmiştir. Ancak buradan çıkardığı bulguları ülkesine kaçırmak üzere olduğu haber alınmış ve bulmuş olduğu arkeolojik eserlere devlet yetkililerince el konulmuştur. Ali Sönmez, “Osmanlı Devleti'nde Başarısız Bir Eski Eser Kaçakçılığı Teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya Kazısı”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, 2012, s. 45-47.

⁶⁵ BOA, DH. İD, Defter No: 28, s.30.

⁶⁶ Şahin, *a.g.m.*, s. 124.

nitelikte olup, Osmanlı-Yunan ve Fransız ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmelidir.

3.Samsun'da Eski Eser Kaçakçılığına Dair Bulgular

Osmanlı Devleti'nde eski eserler olan ilginin artması sonucunda birtakım düzenlemeler yapılarak konunun daha sağlam temellere oturtulmak istendiği anlaşılmaktadır. İstanbul'da Müze-i Hümayun adıyla bir kurumun tesis edilmesinden başka, tarihî eser kaçakçılığının önünü almaya dönük tedbirler alınmıştır. Nitekim 23 Nisan 1884 tarihinde Müze-i Hümayun müdüriyetine gönderilen bir yazıda Samsun'da Konstantin Yorkyadis adlı bir kişide antika sınıfında değerlendirilen 12 adet çömlek bulunduğu, bunların üzerlerinde birtakım resimlerin olduğu ve araştırılmak için hükümet yetkililerine teslim edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Ancak daha sonra bu kişinin Samsun'da olmadığı tespit edilmiştir.⁶⁷

22 Ağustos 1893 tarihinde ise Müze-i Hümayundan Maarif Nezareti'ne gönderilen bir yazıda eski eser uzmanı olan bir kişinin Samsun ve Giresun taraflarına seyahat ettiği ve bu sırada birtakım kaçak kazılara şahit olduğu ihbar edilmiştir. Bu ihbara göre Samsun harabelerinde eski mezarların içinde bazı kişilerin kazı yaptığı, yine aynı şekilde Giresun'da da bir mağara içerisinde kazı yapılarak tarihî bir levhanın bulunduğu ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Bunun üzerine Osmanlı Devleti sınırları içinde eski eser araştırmak için kazı yapılmasının ancak belirli şartlar dâhilinde ruhsat almakla mümkün olacağı ve zikredilen yerlerde araştırma için resmi bir izin verilmediğinden bu kişiler hakkında yerel hükümetlerce tahkikat yapılması talep edilmektedir. Ayrıca bu kazıların durdurulması ve ele geçirilen eserlerin de Müze-i Hümayuna gönderilmesi istenmektedir.⁶⁹ İncelediğimiz her iki belgede de devletin eski eser kaçakçılığının önüne geçmek ve millî servet değerindeki eserlere sahip çıkmak istediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte muhtemelen kaya mezarı olan bir yerin belgelerde “mağara” şeklinde tanımlanmış olması, Osmanlı Devleti'nde arkeoloji terminolojisinin henüz yerleşmediğini akla getirmektedir.⁷⁰

⁶⁷ BOA, MF. MKT, Defter No: 83, s.36.

⁶⁸ Burada bahsedilen mezarlar muhtemelen tarihi Amisos kenti içerisinde bulunan nekropol alanına ait olmalıdır. Baruthane Tümülüsleri olarak anılan bu bölgede Helenistik Çağa ait olduğu saptanan iki mezar odasında kaçak kazı çalışmaları yapılmış ve tahrip edilmiştir. 2004-2005 yılları arasında burada bilimsel bir kurtarma kazısı yapılmış ve içinde Osmanlı'nın son zamanlarında faaliyet gösteren define avcılarının ait Rumca yazılar tespit edilmiştir. Sümer Atasoy-Muhsin Endoğru-Şevket Dönmez, “Samsun-Baruthane Tümülüsleri Kurtarma Kazısı”, *Anadolu Araştırmaları*, C: XVIII, S:2, 2005, s. 155-156.

⁶⁹ BOA, MF. MKT, Defter No: 181, s.31.

⁷⁰ Bazı vesikalarda benzer bir ifade olup sütun yerine direk tabiri kullanıldığı görülmektedir. İsmail Asoğlu, “Osmanlı Arkeolojisinin Yerel Tarihi Üzerine Bir Gözlem: Urfa'da İdareciler, Arkeologlar ve Bulgular”, *Art-Sanat*, S: 17, İstanbul 2022, s. 39.

Sonuç

Samsun Osmanlı'daki arkeolojik faaliyetlerin gelişme aşamasında olduğu XIX. ve XX. yüzyılda hızla büyüyen bir sahil kenti konumundadır. Şehirdeki yol, köprü ve bina yapımı gibi bayındırlık faaliyetleri sırasında bulunan arkeolojik eserler kentin bu antik değerini öne çıkarmıştır. Samsun'da âsâr-ı atıka bulunan yerlerden biri de kurutulan bataklık ve sazlık alanlardır. Buralarda bulunan eserler inceleme altına alınmış ve gerekli görüldüğü takdirde İstanbul'a gönderilmiştir. Osmanlı yetkilileri kendisine başvuran yerli ve yabancı araştırmacılar hakkında birtakım çözümler getirmiştir. Bunlar arasında Âsâr-ı Atıka Nizamnamesine atıflar yapılmış ve kanun maddelerinin uygulanmasını istemiştir. İlgili belgelere bakıldığında bu hassasiyetin gözetildiği anlaşılmaktadır. 1869 yılından önce izinsiz âsâr-ı atıka araştırmaları konusunda fazla bir yaptırım yokken bu yıldan sonra para ve hapis cezası gibi birtakım müeyyideler gündeme gelmiştir. Devletin ancak müsaade alınması durumunda kazılara izin verdiği ve bunu da sıkı bir denetim mekanizmasından geçirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim devlet, müzede sergilenecek kadar değerli gördüğü eserleri bazen kanun maddesi bazen de para karşılığı olarak elde ederek İstanbul'daki Müze-i Hümayuna göndermiştir. Âsâr-ı atıka araştırmaları yapacak kişilerin kimlikleri ve araştırma yapılacak arazinin durumu ile zamanı da tespit edilerek bu konuda bir açıklığa yer verilmemesi istenmiştir.

Samsun'un İlkçağ tarihinde önemli bir yeri olması ve bu yüzden arkeolojik saha olarak bakir bir zemin teşkil etmesi nedeniyle yabancı devletler bölgeye ilgi göstermiştir. Bunların başında Rusya, Fransa ve İngiltere gelmektedir. Bu konuda İstanbul Rus âsâr-ı atıka ile Atina Fransız âsâr-ı atıka mektepleri başta gelmektedir. Genellikle sefaretler vasıtasıyla yapılan müracaatlara verilen cevaplar farklılık arz etmektedir. Bu durumun arka planında eski eser araştırması için müsaade isteyen devlet ile Osmanlı arasındaki ilişkiler ve bu konuda yaşanan gelişmeler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti Âsâr-ı Atıka Nizamnamesindeki maddelere riayet etmek ve eserlerin gizlice kaçırılmasına fırsat vermemek adına böyle hareket etmiştir. Bununla birlikte Samsun ve civarında kaçak kazıların yapıldığı da ihbar edilmiştir. Devlet tarihi eser kaçakçılığına mani olmak adına araştırma yapan kişilere senet vermiş ve çıkacak eserlerin de denetim altında tutulması için bir memurunu görevlendirmiştir. Osmanlı çıkan eserler arasında meskûkât olarak adlandırılan sikkelere ayrı bir önem vermiş ve bunları İslami ve gayri İslami olmalarına göre tasnif etmiştir. Yine araştırma yapılacak sahanın özel mülkiyete ait olmaması ve izin verilen sınırın aşılmaması istenmiştir. Samsun'un araştırma yapılacak merkezleri olarak Kara Samsun'un adı sıklıkla geçmektedir. Burası Antik Çağ'daki Samsun hazinelerinin ve diğer eserlerin ana merkezi konumundadır. Bunun yanı sıra Uzgur, Kuru Pelit ve Kele-beş isimli yerler de zikredilmektedir.

Günümüzde Kara Samsun'un önemli bir kısmı Samsun sahra-sıhhiye olarak anılan askeri bölgenin sınırları içinde bulunmaktadır. Resmi olarak koruma altında olan bu bölge define kaçakçılarının faaliyetlerine kapalıdır. Ancak 1956-70 yılları arasında Samsun'a gelen Amerikalılar tarafından bazı eserlerin yurt dışına götürüldüğü söylenmektedir. Bu durum tıpkı Osmanlı döneminde gerçekleşen İngiliz-Fransız ve Rus gibi yabancıların bölgeye olan ilgilerini hatıra getirmektedir. Kara Samsun olarak anılan bölgede Helenistik döneme ait oldukları bilinen tümülüsler bulunmaktadır. Baruthane tümülüsleri olarak da anılan bu mezarlar arkeolojik sit alanı olarak değerlendirilmiş ve koruma altına alınmıştır. Ancak bununla birlikte burada yapılan son araştırmalarda kaçak kazıların yapıldığı anlaşılmıştır. Bu durum da Osmanlı devrinde antik nekropol alanlarında yapılan kaçak kazıları akla getirmektedir. Bundan dolayı Tümülüslerin girişleri kapatılmış ve muhafaza altına alınmıştır. Makalede adı geçen Uzgur bölgesi ise günümüzde Samsun şehir merkezine 2 km. mesafededir. Burada iki tane tepe bulunmakta ve ikiz tepeler olarak anılmaktadır. Osmanlı devrinde burada kazılar yapıldığı ve devletin bu kazılara şartlı destek verdiği bilinmektedir. Ayrıca buradaki eserlerin kaçırılmaması yolunda birtakım tedbirler alınmıştır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti devrinde de devam etmiş ve bölge arkeolojik sit alanı olarak koruma altına alınmıştır. Osmanlı arşivlerinde Kuru Pelit olarak adlandırılan yer ise Samsun'un Atakum ilçesi sınırları içerisinde olup burada devlet tarafından arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Burada Arkaik döneme kadar uzanan bulgular elde edilmiştir. Çakalca-Karacadoğan höyüğü olarak adlandırılan bölge tramvay hattı üzerinde bulunmaktadır. Kelebeş (Kelbeş) olarak zikredilen yer ise Samsun'un Bafra ilçesi Dededağ köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Bafra'ya 4 km. mesafede olan höyükten Tunç Çağı ve Roma İmparatorluğu zamanlarına ait arkeolojik bulgular elde edilmiştir. Burası arkeolojik bakımdan tescilli bir yer olmasına rağmen kaçak kazı yapıldığı da tespit edilmiştir. Bu durum Osmanlı devrinde yapılan kaçak kazıların hala devam ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti zamanında Samsun ve civarında bulunan arkeolojik bölgeler Türkiye Cumhuriyeti'nde arkeologların ve define araştırmacılarının ilgi odağında kalmaya devam etmiştir. Bu bölgelerin korunması Osmanlı devrinde başlamış Türkiye devrinde ise devam etmiştir. Her ne kadar arkeolojik anlamda birçok bölgenin devlet tarafından kazılıp, kontrol edilmesi mümkün olsa da bazı durumlarda define avcıları ve kaçakçıları da kazı yapmaya devam etmiştir. Bunun için hükümet yetkilileri gerekli önlemleri almış ve bu sayede tarihi mirasa sahip çıkmıştır.

KAYNAKLAR**1.Arşiv Belgeleri****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı (BOA)**

A. *JDVN.MKL*, Defter No: 12, s.5.

A. *JMKT.MHM*, Defter No: 274, s. 45, Defter No: 296, s.76.

BEO, Defter No: 2303, s.172704, Defter No: 2391, s.179284, Defter No: 2502, s.187599, Defter No: 2534, s.190020, Defter No: 2885, s. 216333.

C. *NF*, Defter No: 13, s.606.

DH. İD, Defter No: 28, s.30.

DH. MKT, Defter No: 1934, s.116, Defter No: 1742, s.33, Defter No: 1892, s.58, Defter No: 379, s.80.

HR. H, Defter No: 691, s.2.

HR. MKT, Defter No: 550, s.19.

HR. TH, Defter No: 156, s.115, Defter No: 301, s.33.

İ. HR, Defter No: 407, s.46.

İ. MF, Defter No: 12, s.27.

İ. MVL, Defter No: 497, s.22489.

İ. ŞD, Defter No: 27, s.1265.

MF. MKT, Defter No: 17, s.93, Defter No: 143, s.24, Defter No: 180, s.122, Defter No: 185, s.57, Defter No: 46, s.58, Defter No: 44, s.2, Defter No: 83, s.36, Defter No: 181, s.31.

ML. EEM, Defter No: 159, s.49.

Y.PRK. AZJ, Defter No: 18, s.75.

Y. PRK. UM, Defter No: 19, s.103.

2.Kitap ve Makaleler

AKARCA, Halit Dündar, “İlmi İşgal: Birinci Cihan Harbi’nde Rus Bilim Adamlarının Trabzon ve Civarında Gerçekleştirdikleri Arkeolojik Faaliyetler”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 9, S: 17, 2014, ss. 21-30.

AKARCA, Halit Dündar, “İşgal Döneminde Trabzon’da Rus Politikaları 1916-1918”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: VII, S: 7, 2009, ss. 141-150.

AKDOĞAN, Gülay. *Osman Hamdi Bey ve Anadolu’da Yaptığı Kazı Çalışmaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ayvansaray Üniversitesi SBE, İstanbul 2021.

ARMAĞAN, Sezgin, *Osman Hamdi Bey’in Hayatı ve Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karatekin Üniversitesi SBE, Çankırı 2023.

ASLAN, Rüstem, “Atina’da Ne oldu? ‘Priamos Hazinesi’ ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu”, *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, C: III, S: 1, 2019, ss.1-16.

ASOĞLU, İsmail, “Osmanlı Arkeolojisinin Yerel Tarihi Üzerine Bir Gözlem: Urfa’da İdareciler, Arkeologlar ve Bulgular”, *Art-Sanat*, S: 17, 2022, ss. 35-58.

ATASOY, Sümer, *Amisos Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Samsun 1997.

ATASOY, Sümer-ENDOĞRU, Muhsin-DÖNMEZ, Şevket, “Samsun-Baruthane Tümülüsleri Kurtarma Kazısı”, *Anadolu Araştırmaları*, C: XVIII, S: 2, 2005, ss. 153-165.

TAMTÜRK, Sıdıka-BAYRAKTAR, Bayram, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Efes Harabeleri’nin İngiltere’ye Götürülmesi Üzerine Bazı Düşünceler”.*İzmir Democracy University Social Sciences Journal Idusos*, C: II, S: 1, ss. 51-73.

ÇAĞMAN, Engin, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kyzikos Kazıları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 2021, ss. 87-99.

ÇAKMAK, Biray, “Osmanlı Taşrasında Âsâr-ı Atıka Bilincinin Gelişimi: Gediz kazasında Bulunan Eski Eserler”, *CTAD*, S: 30, 2019, ss. 169-188.

ÇAL, Halit, “Osmanlı Devletinde Asarı Atıka Nizamnameleri”, *Vakıflar Dergisi*, C: XXVI, 1997, ss. 391-400.

EKİM, Zeynep Emel, “Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Kaçakçılığının Ortaya Çıkışı ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Eski Eser Kaçakçılığı ile İlgili Bazı Maddeler” *Taç-Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi*, S: 8, 2016-2017, ss. 60-66.

ERTEN, Emel, “Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Arkeolojiye Bakış Açıkları”, *Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, Ankara 2023, ss. 21-33.

GÜL, Kemal Vehbi, *Samsun ve Samsun Belediyesi*, Nüve Matbaası, Samsun 1977.

HİTZEL, Frederic, “Osmanlı Arkeolojisinin Başlangıcı Osman Hamdi Bey”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, C: XLVII, 2015, ss.36-45.

KARADUMAN, Hüseyin, “Belgelerle İlk Türk Asarı Atıka Nizamnamesi, *Belgeler*, C: XXV, S: 29, 2004, ss. 68-83.

MUŞMAL, Hüseyin, “Anadolu’nun İlk Eski Eser (Arkeoloji) Müzesi: Konya Âsâr-ı Atıka Müzesinin Kuruluşu,” *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 1, 2009, ss. 121-142.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004.

SAATÇI ATA, Meltem Begüm, “Müze-i Hümâyun Müdürü Dr. Phılıpp Anton Dethier’nin Osmanlı Maarif Nazırları Dönemindeki (1872-1881) Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Belgi Dergisi*, S: 21, 2021, ss. 459-482.

Sabah, No: 1184, 24 Teşrinisani 1308-16 Cemaziyelevvel 1310 (6 Aralık 1892).

SARISAKAL, Baki, *Samsun Belediye Tarihi*, Samsun 2007.

SÖNMEZ, Ali, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Politikası (1839-1868)”, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, C: V, S: 52, 2021, ss. 2942-2953.

SÖNMEZ, Ali, “Osmanlı Devleti’nde Başarısız Bir Eski Eser Kaçakçılığı Teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya Kazısı”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 27, 2012, ss. 39-50.

ŞAHİN, Bilgehan, *Samsun Şer’iyye Sicilleri*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2017.

ŞAHİN, Gürsoy, “Osmanlı Döneminde Selanik Vilayetinde Eski Eserler ve Müze Kurulmasına Yönelik İlk Adımlar (1869-1912)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXXVI, S:1, 2021, ss. 335-362.

ŞAHİN, Gürsoy, “Osmanlı Devleti ile Yunan Krallığı Arasında Yaşanan Eski Eser (Âsâr-ı Atîka) Rekabeti ve Avrupalı Devletlerin Rolü (1821-1914)”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: V, Özel sayı, 2021, ss. 117-137.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, Haz. Nihal Metin, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

ŞİRİN, Orhan Alper-KOLAĞASIOĞLU, Mustafa, *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü*, SAMTAB Yayınları, Samsun 2016.

TAŞBAŞ, Erdal, “Osmanlı’da Eski Eser Korumacılığı ve Bir Örnek: Osman Hamdi Bey’in Side’ye Bir Göçmen İskânını Engelleme Çalışmaları”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C: X, S: 2, Çorum 2017, ss. 1315-1335.

Taşınmaz Kültür varlıkları Envanteri, Haz. Ertan Abdik-Semra Özdemir-Serkan Tuncer, Samsun İl Özel İdaresi, Samsun 2012.

TELLİOĞLU, İbrahim, “Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik”, *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Ed. Cevdet Yılmaz, Canik Belediyesi Yayınları, Samsun 2012.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904, Haz. Kudret Emiroğlu, C: XXII, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Ankara 2009.

USTA, Veysel, “Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon’un Durumu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: XI, S: 17, 2014, ss. 135-172.

ÜNAR, Şükrü, “Osmanlı Devletinde Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Gelişimi”, *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, C: II, S: 8, 67-75.

YILDIZ, Rehşan, İngilizlerin Musul’da Arkeolojik Keşifleri (1876-1909), *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, C: VI, S: 1, 2023, ss. 18-30.

